

силіянської пісні, створеної на основі розмовної мови. Це свідчить про виразну демократичну спрямованість духовних пісень нового етапу, що дає їм можливість швидкого сприйняття і розповсюдження в народі.

Структурно орієнтуючись на будову Богогласника, нововасиліянські збірки у своєму розвитку вносять певні корективи в будову духовнопісенника. У цей час закріплюється відокремлення підрозділу Різдяних пісень в окрему збірку, з'являються нові розділи (Пісні під час читаної Служби Божої та Пісні різні) і підрозділи (Пісні до Ісусового серця, Пісні до Сотворителя), а також змінюється кількісне співвідношення основних розділів: значно зріс корпус Пісень до Діви Марії та зменшився блок Пісень до Святих. Пісні покаяльно-моралізаторські, утративши окремий розділ, усе ж присутні в збірках, розпорошившись по різних частинах, що, до речі, траплялося і в Богогласнику (підрозділ Великопостних пісень).

Важливою рисою нововасиліянських збірок стає їх яскраво виражена національна спрямованість, підкреслений патріотизм духовних пісень.

1. Козаневич О. Збірник пісней церковних / Омелян Козаневич. – 2-ге вид. – Жовква : Печатня ЧСВВ, 1905. – 208 с.
2. Mokry W. Piesny duchowne na Ukrainie w latach 988–1988 / W. Mokry // Musica Antiqua VIII. – Vol. 2. – Acta Slavica. – Bydgoszcz, 1988. – С. 233–250.
3. Календар “Місіонаря”. – Жовква, 1926.
4. Місіонар. – Жовква, 1927.
5. Місіонар. – Філадельфія, 1928.
6. Місіонар. – Жовква, 1931.
7. Місіонар. – Жовква, 1933.
8. Місіонар. – Філадельфія, 1933.
9. Календар “Місіонаря”. – Жовква, 1934.
10. Місіонар. – Жовква, 1942.
11. Церковні пісні / [ред. М. Федорів]. – Видання оо. Василян, 1990. – 142 с.

В статье рассматриваются сборники церковных песен первой половины XX века, в состав которых входили в большинстве нововасилианские песни. При анализе сборников определяются принципы их построения, приоритеты в выборе песенного материала, акценты в отображении песен определённого назначения и т.п. Обращается внимание на общие и отличительные черты сборников первой половины XX века и давней духовнопесенной антологии – Богогласника 1790–1791 гг.

Ключевые слова: василіане, духовная песня, сборники церковных песен, колядники, иконославительные песни, антология.

The article deals with collections of church songs of the first half of the XX century which included mostly new Basilian songs. Analyzing these collections the principles of their structure, the most valuable things in choosing song material, the aspects of showing the songs of definite purpose etc are defined. The attention is paid to common and different features of the anthologies of church songs of the first half of the XX century and the old anthology of spiritual songs – Bohohlasnyk (1790–1791).

Key words: Basilians, spiritual song, collection of church songs, carolers, iconglorifying songs, anthology.

УДК 783.28
ББК 85.318.9

Любов Терлецька

КОНДАК “ВЗБРАННОЙ ВОЄВОДИ” У БОГОСЛУЖІННІ ЦЕРКВИ СХІДНОГО ОБРЯДУ

Жанр кондака пройшов довгу історію від великої поетичної співаної проповіді до короткого гімну, який звучить у богослужіннях церкви східного обряду на честь Господніх і Богородичних свят, святих. Саме цей піснеспів став формотворчим елементом Акафіста, що за своєю чіткою текстовою та музичною організацією нагадує нам первісний кондак. Першим Акафістом, час появи якого істориками не вирішено однозначно й визначається від IV до IX ст., є Акафіст Пресвятій Богородиці й розпочинається він кондаком “Взбранной воєводи”. Цей піснеспів стає одним із найулюбленіших гімнів-молитов на честь Богоматері, який співається не тільки під час богослужінь на свято Благовіщення і в Акафіс-

тову суботу, але й як окремий піснеспів в інші дні. Особливого мелодичного розквіту зазнав кондак “Взбранной воеводи” в період українського бароко й відзначився великою кількістю напівів, записаних у нотолінійних ірмологіонах, серед яких виокремлюється грецький наспів.

Ключові слова: кондак, акафіст, кондакар, ірмологіон.

Кондак “Взбранной воеводи” займає важливе місце в богослужінні східного обряду й належить до найбільш улюблених піснеспівів, що й стало причиною виникнення різних припущень і фактів довкола історії його створення. Цей кондак являє собою переможну пісню, звернену до Богородиці від імені врятованого міста Константинополя, яка була виконана разом з Акафістом Богородиці 7 серпня 626 року, як засвідчує синаксар Тріоди Посної, у суботу 5-го тижня [1, с.264–281]. Саме цим проімеоном – першим кондаком “Взбранной воеводи”, у якому Богородиця постає перед нами в образі Воеводи, що захищає свій народ, – починається Акафіст. Як зазначає о. І. Дольницький у своєму Типіконі, чин Акафіста, “*ακαθίστος*” – несідальне, співається на спогад потрійного визволення Царгорода від навали ворогів завдяки заступництву Богоматері, чесну ризу якої (принесену з Єрусалима та покладену св. Пульхерією у влахернському храмі) та ікону Одигітрії (намальовану, на думку греків, св. Лукою) обносили навколо міста, прикликаючи на допомогу Пречисту [2, с.348]. Пізніше подібні випадки неодноразово траплялися і в історії українського народу, і також пов’язуються зі співом Акафіста, зокрема, його першого кондака “Взбранной воеводи” – молитви, яка допомогла в обороні Почаївського монастиря, як про це згадується в його історії, і переросла у відомий кант Почаївській Богородиці “Ой зійшла зоря”.

Подаємо текст цього кондака в трьох варіантах: грецькою, церковнослов’янською та українською мовами.

Ἦχος πλ. δ' Αὐτόμελον

Τή υπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια,
ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, ευχαριστήρια,
αναγράφω σοι ἡ Πόλις σου, Θεοτόκε,
ἀλλ’ ὡς ἔχουσα τό κράτος ἀπροσμάχητον,
ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον ἵνα κράζω σοι, Χαίρε, Νύμφη ἀνύμφευτε.

Глас 8, самогласний

Возбранной воеводи побідительная,
яко ізбальшесея от злих благодарственная
восписуем ти раби твої, Богородице,
но яко імуще державу непобідимую,

от всяких нас бід свободы, да зовем Ти: Радуйся, Невісто неневісная.

Глас 8, самогласний

Непереможній Владарці на честь перемоги
ми, врятовані від лиха, благодарні пісні
випикуємо Тобі, раби твої, Богородице.

А Ти, що маєш силу нездоланну,

від усяких нас бід охорони, щоб звати Тобі: Радуйся, Невісто неневісная.

Для кращого розуміння тексту цього піснеспіву виокремимо кілька слів, які допоможуть нам глибше зрозуміти його зміст. Слово *αναγράφω* – “восписуем” – відноситься до слів “побідительная” – *νικητήρια* і “благодарственная” – *ευχαριστήρια*. У грецькій мові *τὰ νικητήρια* – це асс. pl. від *τὸν νικητήριον*: 1) нагорода переможцю; 2) святкування перемоги. Але також може мати значення “хвалебні пісні перемоги”. Інше слово – *τὰ ευχαριστήρια* – також асс. pl., в однині, ймовірно, не використовується й означає “благодатна жертва, приношення на знак подяки”. За ними слідує *αναγράφω σοι ἡ Πόλις σου*, дієслово поставлене тут в однині першої особи, що, вірогідно, слід сприймати як звернення від усього міста/народу/країни/цитаделі до Богородиці. У давньоруських кондакарях ми читаємо “градь”, в ірмологіонах і до сьогодні перекладене як “раби твої”. Уперше “градь” замінили словом “раб” у XIV ст. при правці слов’янських богослужбових книг на Афоні. *Αναγράφω*: записувати, переписувати, письмово викладати, писати, надписувати, давати заголовок, детально описувати, а в окремих випадках – записувати на меморіальному стовпі, тобто всенародно проголошувати (виявляти), у грецько-англійському

лексиконі – малювати як ікону. *Ανόμεντε* – voc. sg. від *ανόμεντος* – та, яка не є в шлюбі, недоторкана [3, с.102, 1652].

Кондак “Взбранной воеводи” займав особливе місце в Акафісті й був відокремленим від решти кондаків-ікосів, про що свідчать також іконографічні пам’ятки. Про іконографію цього кондака пише Е.Салікова у своєму дослідженні “Сложение иконографии иллюстрации кондака “Взбранной Воеводе” в древнерусской живописи”. Зокрема, вона стверджує, що в XIV – XVI ст. ілюстрації до Акафіста відсутні у внутрішніх храмових розписах Греції, Сербії і Румунії, і із XIV ст. нам відомі тільки три ілюстрації першого кондака: розпис “Облога Царгорода” південного фасаду церкви св. Петра на Преслі (Сербія, бл. 1360 р.), у грецькій іконі “Похвала Богородиці, з Акафістом” з Успенського собору Московського кремля й у двох грецьких лицьових рукописах, які дають той самий іконографічний варіант (ГИМ, Син. греч. № 429 і рукопис кін. XIV – поч. XV ст. зі збірки Ескориала (Cod.19/R. I.19).



Илюстр. 1. Розпис “Облога Царгорода”, храм св. Петра на Преслі, бл. 1360 р.

Саме храмовий розпис із Сербії, розміщений збоку від інших ілюстрацій Акафіста, що, на думку А.Грабаря, означає “строгу відповідність тому місцю, яке цей кондак займає в гімні і Службі”. Найвність в одному циклі двох ілюстрацій однієї строфи Ж.Лафонтен-Дозонь¹ пояснює тим, що перше зображення ілюструє первісний вступ до гімну “Повеленіє тайно приєм в разумі...”, яке пізніше було вилучено зі складу кондака й стало тропарем дня Похвали Богородиці, а зображення “Облоги Царгорода” вважає ілюстрацією пізнішого вступу – кондака “Взбранной воеводи”, що втілює ідею “покровительства Богородиці над візантійською столицею” [4].

Академік С.Аверинцев вважає, що в основу Акафіста покладено текст кондака на Благовіщення преп. Романа, до якого в 626 році “прищепили” кукулій, який суголосний історії оборони Константинополя [5, с.233–234]. На думку М.Арранца, Акафіст Богородиці існував без першого кондака “Взбранной воеводи” ще до Романа Сладкопівця². І хоча він записаний уже в пізніших богослужбових книгах, де друкувався Акафіст, як перший кондак, то все ж акростих, який складає собою грецьку абетку, починався не із цього кондака, а з першого ікоса – *Αγγελος πρωτοστατης*.

М.Успенський наводить з книги А.Дмитрієвського “Древнейшие патриаршие типиконы святогробский Иерусалимский и великой Константинопольской Церкви” (Київ, 1907.– С. 201–

¹ Е.Салікова дає посилання на такі праці: Grabar A. *Un graffiti slave sur la facade d'une eglise du Bucovine*. Р. 74; Lafontaine-Dosogne J. *L'illustration de la premiere partie de l'hymne Akathiste et sa reavec les mosaïques de l'enfance de la Kariye Djami // Byzantion*. – 1984. – № 54, f. 2. – Р. 666.

² Його співали в давньому Константинополі перед Різдом Христовим, а студити співали його за чотири дні до Благовіщення Пресвятої Богородиці. Згідно з правилами *ασματικη ακολοθια*, яке існувало в Константинополі до XIII ст., у Фессалоніках до XV ст., а також у Давній Русі кондак або акафіст співався після головоприклонної молитви в панахиді (*παννυχis*).

202, 267–268) опис нічних литійних походів, які відбувалися в Константинополі та інших містах Візантійської імперії (згідно з Дрезденським списком, що зберігався в Дрезденській королівській бібліотеці під № 140, датований другою половиною X – першою половиною XI ст.). Серед інших піснеспівів він згадує також і кондак “Взбранной воеводи”, який виконувався як окремий піснеспів. Ця литійна хода супроводжувалася співами тропарів, “йдучи далі до храму в кварталі Гераніїв, співали тропар: “Тебе стіну нерушимую...”, потім до Фермополіса – тропар “О тобі радується”, потім до Херсана – “Взбранной воеводи”, потім до кварталу Ставрїонів тропар Господу “Благоутробне і довготерпеливе...” і “Предстательство християн”. Далі “славословили”, диякон проголошував велику ектенію і знову співали тропар “Непоколебимое основание” до самого храму в “Древней Петре” і після короткого перепочинку починали літургію [6, с.78].

Кондак “Взбранной воеводи” співаємо під час літургії, канону утрени й на празник Благовіщення та в 5 суботу Великого посту, хоча в службах інших свят ми не зустрічаємо подібного. Це пов’язано з історією становлення служб празників Благовіщення та Акафістової суботи. З одного боку, Акафіст (а пізніше доданий до нього кондак) написаний до свята Благовіщення, тому й співався він у цей день. Це свято поступово входило в літургійний рік – спочатку Благовіщення святкували в той самий день, що й Різдво; до Трулянського собору 691–692 рр. свято, яке випадало на тижні, переносилося на неділю, а передпразднством Благовіщення, відповідно, була субота, у яку й служився Акафіст. Пізніше в епоху студійського уставу вже в сталий день – 25 березня. Як пише А.Пападопуло-Керамевс, празник Акафіста Божої Матері або похвали Пресвятої Богородиці повинен відноситися до такого часу, де є смуток, покаяння, піст, чування, чим супроводжувались історичні події облоги Константинополя і що краще передавало б духовний стан самих жителів, їхню довіру до Бога і Його Матері, тобто до періоду посту. Головними його рисами є рухомість, приналежність до свят великопосного періоду. Про рухомість свята вказує також і синаксар Великої Церкви, укладений у 878 р., під час другої патріархії Фотія [7, с.357–401]. Тільки в X ст. була призначена відповідна субота, про що свідчить синаксар Великої Церкви (950–956 рр.).

У Київській Русі в час панування епохи студійського уставу кондак “Взбранной воеводи” відноситься до свята Благовіщення, про що свідчать кондакарі XI–XIII ст. – Благовіщенський, Типографського уставу, Успенський та інші. У пізніших рукописних пам’ятках – нотолінійних ірмологіонах XVI – XVIII ст. він записаний як на празник Благовіщення, так і для Акафістової суботи, на що вказують численні уставні пояснення (подаються в тексті пізніше).

Як звучав кондак у час його створення – не відомо, імовірно, що виконувався навпереміну солістом і хором або всім, зібраним у церкві, народом. У рукописній пам’ятці XII – XIII ст. з невменною палеовізантійською нотацією – *Kodex Condakarium Aschburnamensis* 64 (A) з Гротафферати (1289 р.) [8] кондак виписаний двічі – на початку, як проімеон в Акафісті (ним розпочинається рукопис), і на Благовіщення, 25 березня. Увійти в його музичний простір стало можливим завдяки транскрипціям візантійських невм на п’ятилінійну нотацію Егона Веллеша [9, с.108] і Костянтина Флороса [10].

У рукописі *Condakarium Aschburnamensis*, який є Псалтиконом, увесь Акафіст записаний у каллофонному стилі для соліста (на відміну від Азматикона – книги, призначеної для хору, і яка дотепер не транскрибована). До сьогодні він виконується в такому вигляді в одному з найстарших василіянських монастирів у Гротаффераті й триває близько 7–8 годин. Відповідно до *Condakarium Aschburnamensis*, кондак *Τῆς υπερμάχου* записаний у 4-плагальному гласі – згідно з візантійською системою осмогласся, автомелон (самоподобний). Має чітку метричну структуру тексту ААВССД. Проте у своїй статті “*Das Kontakion*” К.Флорос, характеризуючи репертуар і структуру кондаків у невменних кондакарях із Південної Італії, доводить іншу точку зору – написання кондака за моделлю кондака Пасхи. На підставі порівнянь впливає, що мелодія Проімеона *Τῆς υπερμάχου* не є самоподобною у своєму роді, бо дуже схожа з Проімеоном пасхального кондака *Εὶ καὶ ἐν τάφῳ* (Хоч і у гріб), навіть ідентична (*див. дод. 1а і 1б*).

Додаток 1а



Додаток 1б



Ось схема фрагментів (числа відносяться до рядків, а букви – до мелодичних уривків):

Τή υπερμάχω	Ει και εν τάφω
V. 1=A	V. 1=A
2=A	2=A
3=B	3=B
4=C	4=C
5=D	5=C'
6=B варійований	6=B варійований

Мелодичний фрагмент А у двох піснеспівах зовсім однаковий мелодично. Також фрагмент В варійований. Фрагменти С – С і С – D відрізняються один від одного. На думку К.Флороса, формальна структура піснеспіва *Ει και εν τάφω* більш логічна. Навіть метрична структура цих двох піснеспівів майже однакова (числа вказують на кількість складів):

Τη υπερμαχω: (14)а + (14)а + (13)б; (13)с + (13)с + (13)д.

- А – Τή υπερμάχω στρατηγώ τά νικητήρια,
- А – ως λυτρωθείσα τών δεινών, ευχαριστήρια,
- В – αναγράφω σοι η Πόλις σου, Θεοτόκε,
- С – αλλ' ως έχουσα τό κράτος απροσμάχητον,
- С – εκ παντοίων με κινδύνων ελευθέρωσον,
- Д – ίνα κράζω σοι, Χαίρε, Νύμφη ανύμφευτε.

Ει και εν τάφω: (12)А + (12)А + (13)В; (14)С + (14)С + (12)D.

- А – Ει και εν τάφω κατήλθες, αθάνατε,
- А – αλλά του άδου κατήλθες την δύναμιν,
- В – και ανέστης ως νικητής, Χριστέ ο Θεός,
- С – γυναιζί Μυρόφόροις φθεγζάμενος, Χαίρετε,
- С – και τοις σοις Αποστόλοις ειρήνην δωρούμενος,
- Д – ο τοις πεσούσι παρέχων ανάστασιν.

Із цього випливає, що вищезгадані проімеони якомсь пов'язані між собою. Дивлячись тезу деяких дослідників, що проімеон *Τη υπερμάχω* був пізніше доданий до складу Акафіста, є ймовірним, що Проімеон *Ει και εν τάφω* служив як модель для композиції *Τη υπερμάχω*.

Давньоруська версія “Взбранной воеводи”, записана кондакарною нотацією, знаходиться в кондакарі Типографського уставу (ТУ) (арк. 58 зв. – 64) [11, с.14, 16, 142]. На відміну від візантійських, давньоруський кондакар не був поділений на дві книги – Азматиכון (для хору) і Псалтиכון (для солістів), що позначилося на способі запису й виконанні кондаків та Акафіста. У ТУ є помітки “пъвьць” і “люд”, увесь кондак виконувався співцем, а люд повторював тільки рефрен “Радуйся, невісто невенісная” і “Алілуя”, а також при повторенні першого кондака спі-

вещь розспівував тільки початок його “Взбранномуу воеводі, побідительная”, а люд продовжував “яко ізбав от злих...”. Кондак “Взбранной воеводі” є самогласним, тож записаний він двічі – сам текст без нотації і з кондакарною нотацією, співається на восьмий глас. Т.Владишевська називає його “акафістом”, хоча в кондакарі не вказано такої назви [12, с.362]. Правда, уціліла тільки невелика частина цього розспіваного Акафіста, також утрачені 2 і 3 ікоси. Протягом Акафіста кондак “Взбранной воеводі” повторюється 4 рази: після 6, 12, 18, 24 ікосів. На його подобу розспівувалися тільки два кондаки: св. Діонісія (04.10) – “Небесная пръшьдь врата духъмь...” і преп. отця Феодосія (11.01) – “Насаждень въ дворъхъ...”.

За Типіком о. І.Дольницького [2, с.348], а також за іншими джерелами – Уставом [13, с.600–602] і Цвітною тріоддю [1, с.264–281], особливість 5 суботи Великого посту Акафістової полягає в тому, що на її утрени співається цілий чин Акафіста до Пречистої Діви Марії, 12 ікос-кондаків якого поділені на чотири третиці, з яких перша співається замість сідального після першого стихослов'я, друга – замість сідального після другого стихослов'я, третя – після 3-ї, а четверта – після 6-ї пісні канону; початковий кондак “Взбранной воеводі” співається на початку й у кінці кожної третиці, а перед останнім співанням його – ще раз перший ікос, тобто 8 разів. Ця утрени, за уставом, співається о 4-й годині ночі¹. Для звеличення свята (велич свята можна передати теж і повнотою осьмогласся) у Російській православній церкві мають місце розспівування цього кондака в часі утрени на всі вісім гласів [14]. Правда, це досить нове явище. Подібне бачимо в стихирі “Богоначальним мановенієм” на Успіння, а також у самогласних стихирах Івана Дамаскина в чині похорону.

Особливого мелодичного розквіту переживає кондак Пресвятій Богородиці в період українського бароко, що можемо спостерігати на прикладі розмаїття наспівів у рукописних пам'ятках кінця XVI – початку XVIII ст., зокрема, у нотолінійних ірмологіонах. Про його популярність свідчить лишень той факт, що він зустрічається набагато частіше порівняно з іншими кондаками – 338 разів, тоді як інші – від 42 до 1 разу:

кондак Пресвятій Богородиці (у п'яту суботу Великого посту або на Благовіщення) – 338 кондаків,

Ісусу Сладкому – 42,

св. Миколаю – 22,

на Різдество Христове – 15,

Йоану Предтечі – 7,

усім святим, Успінню Пресвятої Богородиці – 6,

архангелу Михаїлу, на Вербну неділю, Воздвиження Чесного Хреста – 5, заупокійна Служба – 4,

на Богоявлення – 2,

св. Йосифу, Петру і Павлу, воскресні, на молебень до Богородиці – 1 [15, с.558–559].

Різноманітність наспівів кондака “Взбранной воеводі” в нотолінійних ірмологіонах виявляють також і уставні пояснення, які зустрічаються біля них.

Наприклад:

- позначення “Акафіст” біля кондаків болгарського, московського наспівів і без указування на наспів (Осн. 32.13.28 (арк. 405 зв. – 408));
- “В суботу похвали Пр. Богородиці кондак півасемий на несідалном” (Кап. Q. 10 (РНБ), арк. 309 зв.);
- часто зустрічаємо різні назви кондака “Взбранной воеводі”: кондак Пресвятій Богородиці, похвала Пресвятій Богородиці, у суботу п'яту Великого посту, акафістів чи просто – кондак, гл. 8 болгарское, острожкоє, по руску, рускоє, московское, київское і т. д.;
- у деяких кондаках відсутні приспів “Радуйся...” чи “Алілуя”, в інших – дописаний для свята Благовіщення один, а то й два приспиви: “Архангельський глас вопієм ти чистая: Радуйся обрадованная, Господь с тобою”, біля яких позначено: “Припів Благовіщенню Пресвятої Богородици” та “іний припів” (Чол. 221, ЛНБ);
- є випадки, коли наспів, глас або жанр піснеспіву не виписані.

¹ Також є помітка, що на трапезі в цей день їмо дві варені страви з елеєм (олією), і п'ємо вино, дякуючи все святій Владичиці нашій Богородиці за минулі її чудеса.

Отже, проблема атрибуції (вказівка на наспів) зустрічається також і в кондаках. О.Цалай-Якименко зазначає про помилкову атрибуцію – коли кондак “Взбранной воеводи” болгарського наспіву позначений як “острозький”. Також часто один і той самий острозький наспів названий руським, руское чи по руску. Цей самий кондак грецького наспіву (за каталогом ірмологіонів [15, с.558]) зустрічається у двох рукописах, але в одному з них це виявився болгарський кондак, виписаний два рази – тільки другий у розділі “грецьке” (порівняй в ірмологіоні F 58 (ЛНМ), арк. 61 зв. – 62 зв. та 252 – 252 зв.).



Ілюстр. 2 (арк. 61 зв.)



Ілюстр. 3 (арк. 252)

Нашу увагу привернув єдиний у своєму роді кондак “Взбранной воеводи” “грецького напілу”. Записаний він в ірмологіоні під шифром Вяз. 28 (№ 839) і зберігається в РНБ (Санкт-Петербург), датований серединою XVIII ст. У цьому рукописі на арк. 208–209 зв. знаходяться три кондаки “Взбранной воеводи” – болгарського, київського та грецького наспіву. Перейдемо до аналізу кондака грецького наспіву з ірмологіону Вяз. 28 (див. дод. 2).

Додаток 2



Взбран- ной во- є - во- дь по- бь - ди - тель- на - я

2



я - ко из - бавль - ше - ся от зльхъ, бла - го - дар - ственна - я

3



вос - пи - су - емъ ти ра - би тво - и Бо - го - ро - ди - це,

4




но я - ко и - му - ще дер - жа - ву не по - бь - ди - му - ю

5



от вся - кыхъ нас бьдъ сво - бо - ди, да зо - всьмъ ти:


6



Ра - дуйся не - вь - сто не - не вь - стна - я.

На відміну від інших грецьких піснеспівів, текст кондака виписаний не грецькою, а церковнослов'янською мовою. Його музична побудова, як й інших кондаків острозького, болгарського, київського чи руського наспівів, також має 6 мелодичних речень, які відповідають поділу на речення в грецькому варіанті. Для того щоб побачити певні зв'язки й закономірності, які приведуть нас до візантійського зразка, залучимо ще одне грецьке джерело – більш сучасну версію, яка побутує в Греції після реформи нотації Хризанта із середини ХІХ ст. і переведена в лінійну нотацію Р.Кутюр'є [16, с.255–256] (див. дод. 3).

Додаток 3



Γ
χ 'Ηχ. λ δ' Νη. Τη̇ ὁ - περ - μὲ - χθ' στρα - τη - γθ' τὰ νε - κη - τή - ρι - α.

Закінчення:



ἦ - να κρά - ζω σου. Χαί - ρα. Νόμ - φη ἀ - νόμ - φου - τε.

Зв’язок грецького наспіву з ірмологіону з грецьким кондаком прослідковуємо найперше в тональному й ладовому відношенні. Переважає до-мажорний лад. Також усі музичні фрази-рядки в ірмологіоні завершуються (за винятком закінчення) на III ступені, подібно як у грецькому таке закінчення бачимо в 1, 2 і 4 рядках. Характерним є стрибок на квінту на тих самих словах – “свободи” і “да зовем ти”, що підносить мелодію вгору і, якщо в ірмологіоні вона залишається в межах інтервалу квінти й немов оспівує її, то в грецькому варіанті опускається з хроматизованого VII ступеня вниз й оспівує вже тонічний тетрахорд. Діапазон, який охоплює грецький варіант, значно ширший – понад октаву, у той час як у нашому варіанті – у межах квінти. Проте все ж схожість проявляється в цих небагатьох вищеназваних елементах.

У сучасній практиці Грецької церкви такий наспів є дуже поширеним і відзначається простотою мелодичної лінії, а варіантність полягає в прикрашуванні основної мелодії мелізмами, форшлагами, чвертьтоновими ходами, так характерними для грецького церковного співу. Цей урочистий гімн Пресвятій Богородиці є достатньо популярним у сучасних обробках, інструментальному виконанні, відеокліпах, які доступні сьогодні для перегляду й прослуховування в інтернеті.

Існують численні авторські спроби за допомогою сучасних нам засобів музичної мови прочитати цей кондак. Варто згадати О.Козаренка і його багатоголосну інтерпретацію острозького наспіву кондака “Взбранной воеводи”, яка ввійшла до розгорнутого хорового полотна “Острозький триптих” [17, с.3–6]. Слухаючи цей твір, до нас крізь багатоголосе нашарування чітко проступає монодична його першооснова. Проте зупинимося на обробках для хору грецького наспіву. Мелодія грецького кондака потрапляє на українські та російські землі, знаходячи своє вираження в російських композиторів Дмитрія Алеманова та Сергія Рахманінова. Перший з них протоієрей Дмитрій Алеманов зробив гармонізацію грецького кондака для 4-голосого хору, узявши буквально мелодію з грецьких джерел, пристосовавши її до церковнослов’янського тексту (див. дод. 4).

Додаток 4

Прот. Дмитрій Алеманов
(Из собрания «Византийские церковные мелодии». М., 1908)

Строго

Д
Взбранной Во е во де по бе ди тель на я,
А
Т
Взбранной Во е во де по бе ди тель на я,
В

Закінчення.

да зовем Ти: ра дуй ся Не вес то Не не вест на я.
да зовем Ти: ра дуй ся Не вес то Не не вест на я.

Порівнюючи грецький наспів в ірмологіоні та кондак зі Всенощної С.Рахманінова (див. дод. 5) бачимо, що композитор використав саме ірмолойний варіант грецького наспіву. Можна помітити, що збережений тональний план піснеспіву (C dur). Мелодична лінія переходить на початку від тенорової партії до сопрано. На слові “восписуем” відбувається згущення акордове, динамічне й теситурне піднесення. Якщо порівняємо з грецькою версією, то побачимо, що це слово “αναγραφω” виділяється ізосилабікою. У попередньому аналізі різдвяного кондака таким способом виділялися важливі слова, наприклад, такі, які характеризували самого Бога (пресущественного, неприступного, отроча младо, предвічний). Такий початок мелодичного рядка (зверху) бачимо в третьому й у шостому, на слова “восписуем” і “Радуйся, невісто”.

Додаток 5

Закінчення:

Кондак “Взбранной воєводі” в ірмологіонах став як мелодичною, так і словесною моделлю для інших кондаків, таких як, наприклад, на Воздвиження Чесного Хреста, усім святым, Йоанну Предтечі, св. Йосифу, св. Миколаю, арх. Михаїлу, Успінню Богородиці. Вони відрізняються від тих, які співаються на утрені й у Літургії як за текстом, так і за гласовою приналежністю. Переважно вони записані на поширений болгарський наспів восьмого гласу за моделлю вищезгаданого кондака. У тексті цих різних за змістом кондаків зустрічаються окремі слова з моделі-зразка:

взбранной – возбранному, взбранный;

избавльшися – збавлений, збавленим, збавите, избавлєся;

благодарственная – благодареніє, благодарственное пініє;

но яко имущи державу непобидимую – но яко імуще его державу непобідиму, но яко імію дерзновеніє;

от всяких нас бед свободы – от всяких мя бед свободы, от всяких нас страстей свободы;

і в кінці обов'язковий заклик – да зовем ти, да вірою вопію к вам;

потім слідує рефрен-ликування – “Радуйся...” і алілуя.

Таке різноманіття кондаків із закінченням “Радуйся”, написаних в одному гласі, які співалися в Акафістах, свідчить також про популярність цього жанру в Україні.

1. Постная и Цвѣтная Трїоди съ воскресными пѣснопѣніями Октоиха Православной Католической Восточной Церкви. Немецкій переводъ съ параллельнымъ славянскимъ текстом, провѣреннымъ по греческимъ оригиналамъ, протоіерея Алексѣя Мальцева. – Берлинъ : Изд. Карль Сигизмундъ, 1899. – 497 с.
2. Типік Української Католицької Церкви, уклад. о. І. Дольницьким. – Львів : Місіонер, 2002. – 348 с.
3. A Greek-English Lexicon. – Oxford : At the Clarendon Press, 1968. – 1898 с.
4. Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. Аверинцев. – М. : Наука, 1977. – 320 с.
5. Успенский М. Византийская Литургия / М. Успенский // Богословские труды. – М. : Изд-во Московской патриархии, 1981. – Сб. 22. – 237 с.
6. Пападопуло-Керамевс А. Акафист Божьей Матери. Русь и патриарх Фотий / А. Пападопуло-Керамевс // ВВ. – 1903. – Т. X : Византийская цивилизация в освещении российских ученых 1894–1927; сост. П. Жаворонков. – М. : Научно-издательский центр “Ладомир”, 1999. – Т. 1. – 586 с.
7. Contacarium: Ashburnhamense. Edendum curavit C. Høeg. Ediderunt Carsten Høeg, H. J. W. Tillyard, E. Wellesz una cum Archimandrita Cryptaeferratae. Codex bibl. Laurentianae ashburnhamensis 64; Phototypice depictus / Monumenta musicae Byzantinae. – Vol. IV. Copenhagen: E. Munksgaard, 1956. – 457с.
8. Wellesz E. The Akathistos Hymn / E. Wellesz // MMB, Transcripta. – Copenhagen, 1957. – V. IX. – 308 с.
9. Floros K. Das Kontakion / Floros K. // Sonderdruck aus Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte Jg. 34 (1960), Heft I. – 124 с.
10. Типографский устав с кондакарем кон. XI – нач. XII века / [под ред. Б. А. Успенского]. – М. : Языки славянских культур, 2006. – Т. II. – 343 с.
11. Владышевская Т. Музыкальная культура Древней Руси / Т. Владышевская. – М. : Знак, 2006. – 472 с.
12. Никольский К. Пособіе къ изученію Устава Богослуженія православной церкви / К. Никольский. – 7-е изд., исправ. и дополн. – С.-Петербургъ : Синодальная типографія, 1907. – 878 с.
13. Режим доступу : <http://kliros.ru/svod/utren.html>.
14. Ясіновський Ю. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої XVI–XVIII ст. / Ю. Ясіновський. – Львів, 1996. – 622 с.
15. Couturier R. P. A. Syllitourgikon. La sainte Liturgie Byzantine / R. P. A. Couturier. – Jerusalem, Imprimerie des RR.PP. Franciscains de Terre Sainte. Librairie J.Gabalda, Rue Bonaparte, 90. Paris VI-e. – 328 с.
16. Козаренко О. Острозький триптих / О. Козаренко // Пам’ятки церковної музики. – Львів, 2002. – Вип. 2. – 12 с.

Жанр кондака прошел долгую историю от большой поэтической песенной проповеди к короткому гимну, который звучит в богослужениях церкви восточного обряда в честь Господних и Богородичных праздников, святых. Именно это песнопение стало формообразующим элементом Акафиста, что по своей четкой текстовой и музыкальной организации напоминает нам первоначальный кондак. Первым Акафистом, время появления которого историками не решен однозначно и определяется от IV к IX веку, является Акафист Пресвятой Богородице и начинается он кондаком “Взбранной воеводе”. Это песнопение становится одним из самых любимых гимнов-молитв в честь Богоматери, который поется не только во время богослужений в праздник Благовещения и в Акафистову субботу, но и как отдельное песнопение в другие дни. Особого мелодичного расцвета претерпел кондак “Взбранной воеводе” в период украинского барокко и отличился большим количеством напевов, записанных в нотолінійних ірмологіонах, среди которых выделяется греческий напев.

Ключевые слова: кондак, акафист, кондакар, ірмологіон.

The genre of kontakion passed a long history from a great poetical singful sermon to little hymn, which is sounded in divine services of Eastern Church in honour of feasts’ Lord, Virgin and Saints. Exactly this chant became a formed creative element of Akathist that because of his accurate textual and musical structure reminds us the original kontakion. The first Akathist, time’s appearance of which is not determined synonymously by historians and is pointed out from VI till IX century, is Akathist to Virgin, that is began by kontakion “Vzbrannoy Voyevodi” (Invincible Champion). This chant becomes one of the most beloved hymns-prayers in honour of Mother of God, which is sang not only in time of divine services in the feast of Annunciation or Akathist’s Saturday, but as the separate chant in other days. The kontakion “Vzbrannoy Voyevodi” (Invincible Champion) experienced his particular melodious prosperity in the period of ukrainian baroque and was distinguished oneself by great number singings (napivs), which were wrote down in a note-lined hiermologia, among of which is stood out the greek singing (napiv).

Key words: kontakia, akathist, kondakarion, heirmologion.